

"Əriyən qazan"- "kiçik xalqların "böyük xalqlar" içində əridilməsini özündə ehtiva edir

Multikulturalizm dünyada sabitliyi və harmoniyanı qoruya biləcək ən mükəmməl bəşəri bığəyaşayış formasıdır

Bəşər sivilizasiyasında qloballaşma prosesləri gücləndikcə, millətlər və dinlərarası münasibətlərin tənzimlənməsi də, günün aktual problemlərindən birinə çevrilir. Bununla belə, bu problemlərin fəvqündə duran və çoxmədəniyyətliliyi özündə ehtiva edən multikulturalizm anlayışına münasibət heç də birmənalı deyil.

Baxmayaraq ki, müasir dünyamızda yeni bir termin kimi meydana gələn multikulturalizm özü ilə bərabər bəşəriyyətə həm də yeni bir bığəyaşayış formasını gətirmiş oldu. Məlumdur ki, multikulturalizm hərfi mənada çoxmədəniyyətlilik kimi anlaşılsa da, eyni zamanda həm də tolerantlığın bir nümunəsi kimi qəbul edilir. Bu gün dinlər və millətlərarası münasibətlərin tədqiqi ilə məşğul olan bir çox tədqiqatçılar öz araşdırmaları nəticəsində belə bir iddia ilə çıxış edirlər ki, multikulturalizm, yalnız yüksək səviyyədə inkişaf etmiş ölkələrdə mümkündür.

Bu da məlumdur ki, multikulturalizm bir termin olaraq ilk əvvəl Kanada da meydana gəlib. Bu səbəbdən də multikulturalizmin mahiyyətini daha aydın göstərmək üçün əsasən, Kanadanı nümunə göstərirlər və onu bütün mədəniyyətləri vahid bir axına salmaq üçün "əridən qazan"a malik Amerika ilə müqayisə edirlər.

"Əriyən qazan" ifadəsi isə mahiyyət etibarlı ilə "kiçik xalqlar"ın "böyük xalqlar"ın içində əridilməsini özündə ehtiva edir. Bu gün Avropanın bəzi dövlətlərində multikulturalizmin iflasa uğraması iddiasının meydana gəlməsi də, bu cəmiyyətlərdə əks proseslərin baş verməsi oldu. Yəni "kiçik xalqlar" "böyük xalqlar"ın içində ərimək istəmədilər və bütün cəhdlərə baxmayaraq, özünəməxsusluqlarını nəinki qoruya bildilər, hətta daha da inkişaf etdirdilər. Bu da həmin ölkələrdə disbalansın pozulması ilə nəticələndi.

Hələ 1995-ci ildə xalqlar arasında münaqişələri güc və sanksiyalar tətbiq etmədən həll etmək məqsədiylə YUNESKO tərəfindən tolerantlıq prinsipi- deklarasiyası qəbul edildi. Məlumdur ki, multikulturalizmin də funksiyalarından biri, məhz "mədəniyyət" problemini ön plana çıxartmaqla müasir cəmiyyətin struktur probleminə göz yummaqdır. Bununla belə maraqlıdır ki, mədəniyyət probleminin ön plana çıxarılmasını struktur problemlərinin dəyişdirilməsi kimi başa düşən bəzi mütəxəssislərin fikrinə görə, multikulturalizmin tərəfdarları ya sosial gerçəkliyi romantikləşdirmə və mənəviyyət, ya da "postmodernizmə" xas olan analitik ciddiyətdən imtina yolunu əsas götürürlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, multimedəni, yaxud mədəni plüralist bir cəmiyyətdə hər şeydən əvvəl aparıcı hakim bir mədəniyyət yoxdur və burada "mədəniyyət" anlayışı "etnos" anlayışı ilə əlaqələndirilmir. Burada "özünün" və "özgənin" mədəniyyəti anlayışı da ortadan qalxır. Ona görə də, bunu etnik müxtəliflikdən, mədəni rəngarənglikdən daha çox, həyat tərzinin, mədəni cərəyanların, meyillərin müxtəlifliyi kimi qəbul etmək lazımdır.

Burada vacib faktlardan biri də, bu mədəni plüralizmin əsas ideyasının ayrı-ayrı identik mədəniyyətlərin paralel şəkildə mövcudluğu deyil, qarşılıqlı əlaqədə olması, bir-birinə təsir göstərməsi və transformasiyasıdır. Buna görə də, söhbət hər hansı mədəniyyətlər, hətta etnoslərarası dialoqdan yox, etnikliyin fəvqündə duran bir cəmiyyətin - vahid bir cəmiyyətin formalaşdırılmasından gedə bilər.

Qeyd olunur ki, burada müəyyənlanmış, aydın şəkildə strukturlaşmış dinamik bir formanın yerinə fərqli bir forma gəlir ki, tanınmış fransalı filosoflar Jil Delyoz və Feliks Quattari onu "rizoma" termini kimi xarakterizə edirlər. "Rizoma- çoxluğun nizamsız yaranışı, əsas istiqaməti olmayan, növbəti mərhələsi proqnozlaşdırıla bilməyən bir hərəkətdir". "Özünün- yad" anlamlarının fərqli sözlərlə ifadəsi olan "mərkəz-kənar" qarşılıqlı aradan qaldırın rizoma ideyası, həm də ona işarə edir ki, mərkəzin özü struktursuzlaşır və müəyyən mənada bu mərkəz həm sistemin daxilində, həm də kənarında mövcud olur.

Bütün deyilənlərdən sonra, multikulturalizmə olan mənfi münasibətləri, neqativ mövqeyi anlamaq heç də çətin deyil.

Əlbəttə, bəzi tədqiqatçılar vurğulayırlar ki, multikulturalizm yüksək inkişaf etmiş ölkələrə xasdır. Bununla belə, digər qrup tədqiqatçılar da göstərirlər ki, əksinə, belə ölkələrdə multikulturalizm elə də böyük uğur qazanmayıb. Məsələn, Almaniya, Fransa və Böyük Britaniya kimi inkişaf etmiş ölkələrin başçıları - Merkel, Sarkozi və Kameron etiraf ediblər ki, onların ölkələrində multikulturalizm tənəzzülə uğrayıb və multikulturalizm milli identikliyin zəifləməsinə səbəb olub.

Bu məsələyə münasibət bildirən Rusiya Konstitusiyaya Məhkəməsinin sədri Valeriy Zorkin problemə daha elmi yanaşaraq, bunu azlığın çoxluq üzərində üstünlük qazanması kimi dəyərləndirib və qeyd edir ki, "multikulturalizm şəxsiyyəti nəinki öz identikləşmiş qrupunun əsirinə çevirir, həm də faktiki olaraq azlığı əldə etdikləri hüquq müqabilində çoxluğun üzərində qoyur. Bu isə münaqişənin çox ciddi faktorlarından biridir!". Zorkin həmçinin bildirib ki, « multikulturalizm "vahid olanı, yüzillər boyu qurulan milli dövlətin hüquq sferasını parçalayır ki, buradan da neqativ nəticələr çıxır". Problemə daha çox siyasi mövqedən qiymət verən, siyasi

elmlər doktoru, "Böyük Rusiya" partiyasının sədri Andrey Savelyev isə multikulturalizmi "dövlətin altına qoyulmuş saatlı mina" adlandırır.

Bütün bunları ciddi araşdırdığımız zaman belə məlum olur ki, alman, fransız və ingilis xalqlarının milli şüuru iqtisadi, siyasi sahə ilə yanaşı, mədəni identikliyi də elə bir səviyyədədir ki, başqa mədəniyyətləri özləri ilə ya eyni sıraya qoya bilmir, ya da qoymaq istəmir. Yəni "Milli ruh" "özününkü"nü "yad"la eyniləşdirə bilmir. Onlar nə qədər qloballaşmanın önündə getsələr də, öz alman və ya fransız ruhunu unuturlar. Çünki məhz bu, onlara öndə durmaq, istənilən güclü axına qoşulmaq, hətta onu istiqamətləndirmək imkanı verir.

Maraqlıdır, özünü demokratiyanın beşiyi sayan Amerika niyə mədəniyyətləri "əridən qazanı"nda da eyni tolerantlığı göstərmir? Amerikanın gələcəyi, progressiv ideyaları barədə yazan esseçi-şair, filosof və din xadimi -Ralf Uold Emersonun əsərlərini şərh edərək, Amerikanı Avropa ilə müqayisə edən Uold Uitmen deyir: "Amerikanın məqsədi ilk dəfə dünya tarixində, Yerin nəhəng və müxtəlif məkanlarında -qərbdə, şərqdə, şimalda, cənubda - böyük, çoxqəbiləli həqiqi Xalq yaratmaqdır. Bu ada layiq, qəhrəman şəxsiyyətlərdən, qadın və kişilərdən ibarət Xalq - bax, Amerika bunun üçün yaşayır". Vahid xalq yaratmaq istəyən bir dövlət isə təbii ki, daha sabit qalmaq üçün "əridən qazan"dan imtina edə bilməz və bu formanı davam etdirmək zorundadır.

Məsələnin digər bir tərəfi bütün deyilənlərin kütləvi mədəniyyət səviyyəsində özünü göstərməsidir. Onu da qeyd edək ki, kütləvi mədəniyyət XX əsrin ortalarından, yəni kütləvi informasiya vasitələri bütün sosial təbəqələr arasında yayılmaq imkanı qazanandan sonra meydana gəlib.

Bir faktı da diqqətinizə çatdırmaq ki, hələ XX əsrin əvvəllərində sovet hakimiyyəti qurulanda yüksək mədəniyyəti xalqın səviyyəsinə endirmək məqsədi ilə alman marksisti Roza Lüksemburqun "İncəsənət xalq üçün anlaşılmalıdır" fikrini əsas götürmüşdülər. Lakin sonradan aydın oldu ki, əslində R. Lüksemburq "Xalq incəsənəti anlamalıdır" deyib. Əgər birinci ifadə də incəsənətin, ümumiyyətlə mədəniyyətin sadələşdirilməsindən söz gedirsə, ikinci halda xalqın ümumi intellektual və mədəni səviyyəsinin yüksəlməsindən bəhs edilir. Bəs bu gün kütləvi mədəniyyət nəyə xidmət edir? Məlumdur ki, kütləvi mədəniyyət elit və xalq mədəniyyətinə nisbətə daha az bədii dəyərə sahib olsa da, daha geniş auditoriyanı əhatə edir. Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, daha çox əhalinin gündəlik maraqları üçün nəzərdə tutulan kütləvi mədəniyyət təbii ki, yüksək mədəniyyətlə müqayisə edilə bilməz. Yüksək və milli mədəniyyət xalq və ya etnos tərəfindən deyil, cəmiyyətin savadlı və intellektual təbəqəsi - yazıçılar, rəssamlar, filosof və alimlər tərəfindən yaradılır. Başqa sözlə desək, milli nüvəni formalaşdıran və qoruyan da, məhz bu intellektual şəxslər və ziyalılardır.

Bu gün informasiya texnologiyalarının imkanlarının artması, həm də kütləvi mədəniyyətin daha geniş miqyas almasına imkan verib. Kütləvi mədəniyyət daha çox populyar, primitiv, eyni zamanda, xüsusi dəyər kəsb etməyən keyfiyyətlərin tərənnümüdür və bu səbəbdən onların hər gün dəyişməsi, itirilməsi az qala bir zərurət halını alıb. Yəni kütləvi mədəniyyətdə bir nihilist ruh hakimdir. İnsanın mənəviyyətsizləşməsinə istiqamətlənən və hansısa xarici qüvvələr tərəfindən məqsədyönlü şəkildə idarə olunan verilişlərin, filmlərin, musiqilərin yayılmasına xidmət edən kütləvi mədəniyyət o dərəcədə geniş miqyas alıb ki, kəmiyyət keyfiyyəti çoxdan üstələyib və kütləvi mədəniyyət artıq xalq, hətta elit mədəniyyət kimi təqdim olunur. Bunun təhlükəli tərəfi də məhz ondadır ki, kütləvi mədəniyyət bütün məkanı doldurmaqla bir tərəfdən yüksək mədəniyyətin xalqa açılan yolunu kəsir, digər tərəfdən, daha geniş auditoriyanı əhatə etməklə və bir növ yeganə mədəniyyət növü kimi qalmaqla xalqın təfəkkürünün, ümumiyyətlə mənəvi dünyasının istiqamətvericisinə çevrilir.

Bütün qeyd etdiklərimiz ilk baxışda çox ziddiyyətli görünə bilər. Buna görə də məsələyə bir qədər aydınlıq gətirməyə çalışacağıq. Qeyd etmək lazımdır ki, multikulturalizmin bərqərar olması üçün siyasi və iqtisadi yüksəliş azdır, mənəvi inkişaf da əsas şərtlərdən biridir. Elə bir inkişaf ki, özünü dərk edən "milli mən" başqalarından qorxmur və onları tanıya-tanıya, özü ilə müqayisə edə-edə özünün müsbət keyfiyyətlərini ortaya qoyur. Bu mənada multikulturalizmin Azərbaycan modeli ən mükəmməl nümunələrdən biridir. Məsələn, muğamını dünyaya tanıdan Azərbaycan, həm də bir çox musiqi festivallarına ev sahibliyi edir. Bütün bunlara əsaslanaraq demək olar ki, multikulturalizm və tolerantlıq bütün mənfi və müsbət cəhətləri ilə bu gün dünyada sabitliyi və harmoniyayı qoruya biləcək ən mükəmməl bəşəri bigəyayış formasıdır. Azərbaycan dövləti də bu formanı qoruyaraq inkişaf etdirməyə çalışır.

“Paralel”in Araşdırma Qrupu

***Yazı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
KİV-ə Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə çap olunub***